

УДК 1 (477) (09) + 262

М 64

Ірина МІРЧУК

**ІДЕОЛОГІЧНІ ПОШУКИ
ГАВРИЇЛА КОСТЕЛЬНИКА
У КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ**

Доктор філософії Гавриїл Костельник, один із найосвіченіших та найавторитетніших священників Української греко-католицької церкви на Західній Україні кінця 1920 – початку 1940-х рр., у своєму житті і пастирському служінні був щирим і послідовним прихильником української національної ідеї. Його погляди на місце і роль УГКЦ у визвольних змаганнях українського народу у міжвоєнний період становлять важливу складову наукової спадщини видатного львівського мислителя і є практично невичерпним джерелом для розвитку та збереження української духовності.

Ключові слова: *Гавриїл Костельник, українська філософська думка, українська духовна культура, українська національна справа, українська національна ідентичність, ідеологічні пошуки.*

Постановка проблеми. Від другої половини ХІХ ст. центром відродження української культури стала Галичина. Коли у Східній Україні українське слово й українська культура суворо переслідувалися російським царським режимом, то в Галичині, під владою Австрії, політичні умови були більш демократичними. Вже з середини ХІХ ст. Львів став осередком національного пробудження русинів. Про це свідчить поява «Руської трійці» та маніфесту Головної Руської Ради 1848 року про національну єдність галицьких

русинів з братами над Дніпром. У 1868 р. тут виникла «Просвіта», а в 1873 р. – Товариство ім. Шевченка, яке в 1892 р. перетворилося на справжню академію наук під назвою «Наукове товариство ім. Шевченка» зі своїм видавництвом, бібліотекою, музеєм тощо [12, 163 – 164]. Львів став осередком митрополії Греко-католицької церкви, яка була головним захисником прав русинів. Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. До Львова прибули значна кількість національно-свідомих діячів науки і культури за Східної України на чолі з істориком Михайлом Грушевським. У 1913 р. на 83 українські часописи у всьому світі у Львові виходило 65, а на 410 неперіодичних друків – 299 [10, 1409].

Після Першої світової війни Галичина опинилася під владою Польщі, яка жорстоко переслідувала український національний рух. Та українська національна ідея в Галичині запустила глибоке коріння і ліквідувати та зупинити її вже було неможливо.

Не останню роль у процесі розвитку українознавства в Галичині відіграла Українська греко-католицька церква (УГКЦ). Одним із найбільш авторитетних та освічених священників Української греко-католицької церкви на Західній Україні наприкінці 1920 – на початку 1940-х рр. та переконаним прихильником української національної ідеї був Гавриїл Костельник.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Професор греко-католицької богословської Академії у Львові, автор численних філософських творів та релігійних трактатів, літературознавчих та мовознавчих досліджень, праць з історії християнської церкви о. Гавриїл Костельник і досі залишається незаслужено замовчуваною постаттю в українській філософії, теології та культурі. Важливість і багатство досліджуваних предметів, різноманітність способів їх розгляду і аргументації висновків Г. Костельника, ясність викладу і виразність його мови роблять твори о. Гавриїла дуже доступними й важливими, корисними для всіх читачів.

В останні роки інтерес до наукового доробку, релігійної та культурно-освітньої діяльності Г. Костельника поступово зростає. Прикладом цього може бути дисертаційне дослідження Ірини Мір-

чук «Філософські погляди Гавриїла Костельника» (2002), збірник наукових праць зарубіжних та вітчизняних вчених «Гавриїл Костельник на тлі доби: пошук істини» (2007), виданий за матеріалами наукової конференції, присвяченої 100-й річниці виходу збірки поезій Г. Костельника «З мого валала», яка відбулася у листопаді 2004 р. у Новому Саді (Сербія і Чорногорія) [1] та вибрані твори Гавриїла Костельника «Ultra posse» (2008) [4].

Аналіз останніх публікацій продемонстрував низку напрямів дослідження наукового доробку вченого, зокрема львівська дослідниця Наталя Мадей проаналізувала погляди Гавриїла Костельника на історичну генезу, природу та сутність унії, його положення про звільнення церкви від латинізації, повернення до власного східного обряду, вироблення нової ідеології унії як втілення давньої єдності християнства [11]; Олександр Пагіря у дослідженні «Гавриїл Костельник та ОУН: проблема стосунків (1941 – 1948 рр.)» на основі маловідомих архівних документів аналізує стосунки богослова та громадського діяча Г. Костельника з ОУН у 1941 – 1948 рр. і доводить, що загибель Г. Костельника варто розглядати в контексті протиборства радянських силових структур та українського націоналістичного підпілля у Західній Україні в післявоєнний період [13]; дослідник Олег Гірник у ґрунтовній передмові до збірки творів Г. Костельника «Ultra posse» зазначає про необхідність детального вивчення наукового доробку о. Гавриїла Костельника, оскільки його філософське вчення та погляди на роль церкви у державі могли б допомогти у боротьбі з хворобами сучасної секуляризації. Костельник приділив цим пошукам дуже багато уваги [2].

На актуальність філософської спадщини о. Гавриїла Костельника також вказує Ігор Загребельний. При цьому автор зазначає, що сучасні християнські мислителі світового масштабу ведуть діалог із Ніцше, Сартром, Деррідою, котрих важко «запідозрити» у християнстві. То ж хіба можна вважати «віровідступництвом» дослідження творчості Г. Костельника і використання деяких його ідей? Тим більше, варто пам'ятати, що наш час теж ставить християн України і світу перед певним вибором: або конформізм, або пошуки

нових «катакомб». Мислити за шаблоном, засуджувати Костельника і водночас демонструвати конформізм щодо сучасних антихристиянських та антиукраїнських явищ, безумовно, легше, ніж бути похристиянськи принциповим і шукати шляхів спротиву новітньому секуляризму, природу якого намагався збагнути львівський мислитель [3].

Гавриїл Костельник ніколи не стояв осторонь тих політичних чи культурних подій, свідком яких був. Він належить до мислителів, які значно випереджали свою епоху. Людина глибокої філософської та наукової ерудиції, Костельник умів піднятися над частковими проблемами міжконфесійних стосунків і мислити глобальними інтересами церкви і суспільства. Його хвилювали питання «культурної притомності» уніатської церкви, а отже, і питання збереження національного характеру УГКЦ.

Метою статті є звернути увагу дослідників вітчизняної релігійної філософської думки на певні аспекти творчого мислення видатного українського філософа першої половини ХХ ст. о. Гавриїла Костельника на роль та місце Української греко-католицької церкви у процесі боротьби за національну незалежність Галичини у міжвоєнний період, показати культурну та освітню діяльність львівського мислителя для розвитку та збереження української духовної культури.

Філософ-богослов Гавриїл Костельник був людиною європейської вченості (протягом 2,5 років навчався у Швейцарії, здобув ступінь доктора філософії), отже, добре знав найновіші світоглядні вчення та здобутки європейської науки і культури. Добре орієнтувався у політичних процесах. Він чуйно вловлював ідеологічні спекуляції на догоду певним політичним силам, особливо, якщо це стосувалося його рідної України.

Перебуваючи під впливом визвольних змагань українського народу, Г. Костельник пише поему «Встань Україно!», в якій чітко стає на бік національної ідеї. Поема, що з'явилася у Львові 1918 р., складалась із 12 поезій, де йдеться про поневолену Україну під польським і російським ярмом. Як зауважували тогочасні критики,

Гавриїл Костельник одним з перших серед галицького духовенства під час I-ї світової війни своїм запальним словом закликав народ прозріти й піднятися з колін. Вважаючи Україну, пошматовану численними загарбниками, єдиною державою, звертається до неї, як цілісного етнічного організму:

*«Встань Україно! Виведи діти свої на світло:
Розбиті вже двері підземних тюрем,
Де сини твої сиділи запроторені!
Я прибудень, я – прибутень,
Я, що чудом спасся з розбитого твого корабля.
Кличу до тебе:
Встань Україно – ненько! Сядь на золотий престол!
Убирайся в золотий шолом, возьми золоте берло в руки,
Мечем опережися
І володій над своїми дітьми!» [5, 1].*

Згодом у статті «Яка наша народна назва?», надрукованій у «Календарі Просвіти» за 1920 р., Г. Костельник подає таку відповідь на поставлене запитання «Не може бути краща й відповідніша назва для нашого народу, як назва українець, а для батьківщини нашого народу – Україна. З цією назвою пов'язане й нове відродження нашого народу» [9, 167]. Ще один твір, написаний у 1935 р. і проігнорований видавцями, – «Чом сом постал українець?», Г. Костельник присвятив проблемі москвофільства та повністю розкрив свою національну ідентичність [6].

Саме під час Першої світової війни в політиці Австрії постало польське і українське питання. Розпалася велика імперія, наближався мирний договір, Україна сподівалася відвоювати самостійність. І ось, не інакше, як на замовлення певних кіл, з'являється книга з тенденційними, спеціально підібраними фактами історії, які свідчать проти українців – вони, мовляв, не варті своєї держави, бо ніколи не були окремим народом. Це ті самі русини, що й росіяни. Професор Краківського університету Станіслав Смолька в 1916 р.

опублікував солідну, фундаментальну, на його погляд, працю (460 с.). Вона відразу була перекладена французькою мовою, що свідчить про намагання видавців ознайомити з її змістом усю Європу.

У 1917 р. Г. Костельник пише відповідь-рецензію на книгу професора С. Смольки «Російський світ» (*Die russische Welt*). Г. Костельник – треба віддати належне його мужності, – звернув увагу на політичний мотив виходу такої великої за обсягом книги у воєнний час, коли її ініціатори не рахувалися з витратами. Навіщо видана ця книга, ще незавершена, з таким поспіхом і розрахована на всю Європу? – запитує Гавриїл Костельник, і роз'яснює: «Не може бути сумніву, що кн. п. Смольки обчислена на те, щоби Українці стратили на вартости в очах тих кругів, для котрих та книга призначена. А оскільки більше Українці стратять, остільки більше Поляки зискають» [8, 5].

Граючи на відмінності вимови німецьких слів *russisch* і *reussisch*, п. Смолька доводить усій Європі, що українці не можуть мати жодних претензій на суверенність. Щоправда, – варто віддати належне професорові Краківського університету, – у книзі виділено як особливі українські пісні й літературу, мову, фольклор – усе це підкреслює природний характер народу, але не засвідчує його політично-соціальних прав. Костельника обурює ненависть автора до всього українського, відверта зневага національної свідомості, мови й віри. Українське духовенство представлене у книзі п. Смольки «найсумніше» – воно не лише «поверхово католицьке», а й радикальне, «наглядно безбожне». Автор книги висміює церковні звичаї й обряди, українських святих, вип'ячує темноту, неосвіченість священників, вимагає введення celibату. Особливо польський автор наголошує на безбожності інтелігенції та вихованців духовних семінарій, священникових синів і дочок.

Костельник переконаний, що подібну зневагу до церкви українського народу і її духовенства польський автор почерпнув із «полемічно неврівноваженої» брошури єпископа Григорія Хомишина «В ім'я правди». Відомо, що під час відсутності митрополита на Україні (А. Шептицький був інтернований у Росію в 1914 – 1917 рр.) єпис-

коп Станіславський Григорій Хомишин запровадив у своїй дієцезії григоріанський календар і celibat духовенства. У цій брошурі українське греко-католицьке духовенство представлено у найчорніших фарбах, особливо наголошено на безбожності одружених священників. Спираючись на цю брошуру, краківський професор пішов далі – він висміює навіть церковнослов'янську мову богослуження східного обряду як штучну й неправильну. Серед усіх цих розмірковувань професора Смольки Гавриїл Костельник бачить єдину мету – популяризувати діяльність єпископа Хомишина, захищати католицьку політичну лінію, спрямовану на латинізацію греко-католицької церкви в Україні. У цьому Костельник вбачає шкоду не лише для церкви, а насамперед підірвав української національної справи, бо «в нашій народі квестія національна стала квестією життя» [8, 26]. Оскільки політика приниження всього, що підкреслює особливості греко-католицизму, веде до нівеляції національних особливостей, то це загрожує самому існуванню українського народу.

Закиди п. Смольки щодо атеїзму молоді чи невігластва уніатських священників Костельник спростовує прикладами-спогадами з власного досвіду. При цьому він наголошує, що «атеїзм молодшої генерації нашої інтелігенції досить поширений, але він принагідний, хвилевий, переходовий» [8, 40]. Найбільше ним захоплюються студенти університету, і це характерне для всього світу. Причиною такого захоплення є розповсюдження науки й творів атеїстичних філософів та письменників. Очевидно, йдеться про твори французьких екзистенціалістів.

Костельник є реалістом, він шукав шляхів порятунку релігії. У часи, коли вже не можна не визнавати досягнень науки, віруючу людину можуть врятувати сильна віра і вправи в релігії, які оживляють і оздоровлюють людську душу.

Найбільшу загрозу для душі людини мислитель бачить не в науках, а в атеїзмі, який є новою вірою. Саме атеїзм є державною релігією в СРСР, – пише Костельник. Сталін як папа судить членів своєї партії за догматичні ухили-єресі. Як бачимо, у 1937 р., а саме

тоді була опублікована праця Г. Костельника «Релігійні фалші нових часів», він добре розумів, що відбувається у найближчому зарубіжжі. Отже, був вдумливим і політиком, і громадянином.

Як філософ і мислитель, Костельник добре знав, що релігійна віра базується на глибоких, здебільшого фанатичних переконаннях: «Людам лекше відректися вітчизни, національності, ніж релігії, бо в релігії приходить до виразу все, що людина вважає за найглибшу правду та за свою найсвятішу повинність. Людина зростається зі своєю релігією, тому релігія стає, що так скажу, найглибшим «я» людини, без якого вона не може ані уявити собі свого життя. Розстатися зі своєю релігією це для загалу людей таке, як дати собі вирвати своє серце» [7, 8]. Те ж саме можна сказати і про атеїзм як нову віру. Тому він такий небезпечний у суспільстві: «Тільки віра може так засліплювати людей, що вони, хоч зрештою мудрі й учені, в справах своєї віри будуть цілком безкритичні – аж до безумства» [7, 9]. Дуже небезпечним для суспільства є релігійний фанатизм, який розпалює релігійні війни – це найганебніші й найкривавіші людські вчинки.

Майже всі свої богословські й філософські твори Г. Костельник написав, перебуваючи на посаді помічника священника Преображенської церкви о. Володимира Садовського – викладача духовної семінарії, відомого противника латинізації церковного обряду в українській церкві. На сторінках редагованого Гавриїлом Костельником журналу «Нива» о. Садовський виступив з пропозицією спалити всі зіпсовані латинськими доповненнями уніатські богослужбні книги і замінити їх візантійськими, східними. Суперечка між Сходом і Заходом у християнській церкві була дуже актуальною для греко-католицької церкви в Україні 20 – 30-х рр. ХХ ст., де були досить сильні намагання перейти на латинський обряд. Зацікавлений у цьому був не лише польський католицький єпископат, а й сам Ватикан. У цьому переконався Г. Костельник під час подорожі до Риму у 1925 р. з групою прочан. Його розмірковування над проблемою відносин Сходу й Заходу щодо церковних справ вилилися у низку праць – «Спір про епikleзу між Сходом і Заходом»

(1928), «Апостол Петро і римські папи, або догматичні підстави Папства» (1931), «Викляті святі – Кирило та Мефодій» (після 1927), «Розвиток папства в перші п'ять віків» (1933) та ін. У них автор відверто заперечує спроби латинізації української церкви, відстоює самобутність її на основі збереження східного обряду як це було обумовлено Берестейськими угодами. За такі переконання Костельник був звільнений з посади редактора журналу «Нива», а згодом його позбавлено кафедри в Богословській академії і переведено у кафедральний собор під безпосередній нагляд Митрополита.

Сучасник та очевидець тих подій о. Йосиф Кладочний переконаний, що до всіх описаних змін у житті Костельника був причетний Ватикан. Адже праця «Спір про епиклезу» викликала гостру рецензію єзуїта Спечіля, який звинувачував автора праці в неортодоксальності (незгодою з вченням церкви). «Костельник досить гостро відповів своєму опонентові – почалась гостра полеміка, що в кінці кінців призвела до конфлікту з Римом» [14, 9].

Римові не могли сподобатися й «вольнодумства» Костельника-професора філософії. Отець Й. Кладочний згадує, що «Костельник викладав свій предмет вільно, може, аж надто вільно як для студентства теології першого курсу» [14, 9]. Ще більш негідним з погляду Риму, було відстоювання редактором «Ниви» права одруження священиків, виступи його проти celibату. Митрополит Шептицький був змушений виконати волю Риму – усунути Костельника від викладання в Академії, а також з посади редактора, але він ніколи не полишав поза увагою свого здібного й розумного учня, а навіть був його однодумцем щодо необхідності запобігання спробам латинізації української церкви.

Після заборони викладати в Академії Костельник став під протекцією Митрополита архикафедральним проповідником – кожної неділі і в свята виголошував коротку, глибоко змістовну проповідь у церкві св. Юра. Він також займав посаду гімназійного катехита і співпрацював у Преображенській церкві з її стареньким парохом о. Дометом Садовським.

Сучасник тих подій о. Кладочний вважає, що «моральні утиски» Риму стали однією з причин переходу Костельника на православ'я. Крім бажання відплати Римові, Г. Костельник керувався ще й іншим мотивом. Й. Кладочний називає це «страхом перед большевиками». Коли Сталін постановив знищити греко-католицьку церкву, то її могло врятувати лише «возз'єднання» з православієм. Очевидно, Гавриїл Костельник це розумів, тому намагався вберегти і мирян, і клір від арештів і знищення.

У *висновках* цього дослідження вважаю важливим наголосити актуальність продовження дослідницької роботи над творчим добром о. Гавриїла Костельника. Його філософська спадщина є багатогою та різноманітною – це і теоретичне осмислення логіки та змісту секуляризації, і екзистенційне переживання «смерті Бога», і відвічний конфлікт Божої мудрості і мудрості «світу цього», і драма українського греко-католицизму, невід'ємна від драми історичного буття української нації. Ми спробували проаналізувати тільки деякі з них, які, на наш погляд, найбільше відображали ставлення о. Костельника до ролі української церкви у плані збереження культурного потенціалу українського народу та його духовності.

І постать, і творчість, і вчинки Гавриїла не перестають бути загадкою, але й залишаються привабливими для дослідників. Нині є можливість позбутися політичної заангажованості й намагатися якнайповніше вивчити спадщину та осмислити долю цієї неоднозначної людини.

Література

1. Гавриїл Костельник на тлі доби: пошук істини : збірник наукових праць. – Львів – Ужгород : Гражда, 2007. – 526 с.
2. Гірник О. Пошук ідентичності як «*principium movens*» творчості Гавриїла Костельника / О. Гірник // Костельник Г. *Ultra posse*. Вибрані твори / Г. Костельник ; упорядкування та передмова о. Олега Гірника ; дизайн серії Надії Пономаренко. – Серія *Ucrainica: ad fontes*. Книга III. – Ужгород : Гражда, 2008. – С. 17 – 89.
3. Загребельний І. Отець Гавриїл Костельник: актуальність позаконфесійного вивчення / І. Загребельний // Релігія в Україні. 23.09.2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.religion.in.ua/main/bogoslovyia/23380-otec-gavriyil-kostelnik-aktualnist-pozakonfesijnogo-vivchennya.html>

4. Костельник Г. *Ultra posse*. Вибрані твори / Г. Костельник ; упорядкування та передмова о. Олега Гірника ; дизайн серії Надії Пономаренко. – Серія *Ucrainica: ad fontes*. Книга III. – Ужгород : Гражда, 2008. – 400 с.

5. Костельник Гавриїл. *Встань, Україно! Пісні неволі й визволення* / Г. Костельник. – Львів : «Діло», 1918. – 40 с.

6. Костельник Гавриїл. *Чому я став українцем* / Г. Костельник // Передрук з «Діла». – Львів, 1935. – 15, 16, 18, 19, 20 жовтня. – 36 с.

7. Костельник Гавриїл. *Релігійні фалші нових часів* / Г. Костельник // Відбитка з «Ниви». – Львів, 1937. – 33 с.

8. Костельник Гавриїл. *У відповідь проф-ви Станіславови Смольці з нагоди его книжки «Die reussische Welt»* / Г. Костельник // Передрук з «Ниви». – Львів, 1917. – 63 с.

9. Костельник Г. *Яка наша народна назва?* / Г. Костельник ; упорядкування та передмова о. Олега Гірника ; Дизайн серії Надії Пономаренко // *Ultra posse*. Вибрані твори. – Серія *Ucrainica: ad fontes*. Книга III. – Ужгород : Гражда, 2008. – С. 165 – 167.

10. Кубійович В. *Енциклопедія українознавства* / В. Кубійович. – Париж – Нью-Йорк : Молоде життя, 1962 ; Перевидання в Україні. – Львів : Наукове Товариство ім. Шевченка, 1994. – Т. 4. – С. 1200 – 1600.

11. Мадей Н. *Концепція Української греко-католицької церкви Г. Костельника* / Н. Мадей // Гавриїл Костельник на тлі доби: пошук істини : збірник наукових праць. – Львів – Ужгород : Гражда, 2007 – С. 175 – 182.

12. Мушинка М. *Співпраця Гавриїла Котельника з «Українською Загальною Енциклопедією»* / М. Мушинка // Гавриїл Костельник на тлі доби: пошук істини : зб. наукових праць. – Львів – Ужгород : Гражда, 2007. – С. 163 – 169.

13. Пагіря О. *Гавриїл Костельник та ОУН: проблема стосунків (1941 – 1948 рр.)* / О. Пагіря [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/41472>

14. Стасюк Олександра. *Хто згладив Костельника?* / О. Стасюк // Франкова криниця. – № 51 (103). – 20 грудня 1991 року.

Мирчук Ирина. Украинская национальная идея в философском наследии Гавриила Костельника. Доктор философии Гавриил Костельник, один из самых образованных и авторитетных священнослужителей Украинской греко-католической церкви на Западной Украине в конце 1920-ых – начале 1940-ых годов, в своей жизни и пастырском служении был искренним сторонником украинской национальной идеи. Его взгляды на место и роль УГКЦ в освободительных соревнованиях украинского народа в период между двумя мировыми войнами составляет важную часть научного наследия известного львовского мыслителя и есть неис-

черпаемым источником для развития и сохранения украинской духовности.

Ключевые слова: Украинская греко-католическая церковь, украинская национальная идея, Гавриил Костельник, украинская философская мысль, украинская духовная культура, украинская национальная идентичность, идеологические поиски.

Mirchuk Iryna. Ukrainian National Idea in Gabriel Kostelnyk's Philosophical Heritage. Ph.D. Gabriel Kostelnyk is one of the most educated and most respected priests of the Ukrainian Greek Catholic Church in Western Ukraine at the end of 1920s – beginning of 1940s, who was a sincere and consistent supporter of Ukrainian national idea in his life and pastoral ministry. His views on the place and role of the UGCC in the Ukrainian people liberation struggle during the interwar years form an important part of outstanding Lviv thinker's scientific heritage that is almost an inexhaustible source of development and preservation of Ukrainian spirituality.

Key words: Gabriel Kostelnyk, Ukrainian philosophical idea, Ukrainian spiritual culture, Ukrainian national concern, Ukrainian national identity, ideological search.